ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದ ಮರಹಮ್ಮತ್ ಕಾಮಗಾರಿಗಳು

ಡಾ॥ ಕೆಳದಿ ವೆಂಕಟೇಶ್

ವಿಜಯನಗರದ ಧ್ಯೇಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ರೂಪುಗೊಂಡ 'ಕೆಳದಿ' ಆ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೆ ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ರಾಜಧರ್ಮವೆನಿಸಿದ ಪ್ರಜಾರಕ್ಷಣೆ, ಧರ್ಮ ಪರಿಪಾಲನೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಪ್ರಬಂಧವು ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದ ಮರಹಮ್ಮತ್ ಕಾಮಗಾರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಜಾ ರಕ್ಷಣೆ: ಕೆಳದಿ ಅರಸರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಕ್ಷಣೆ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ರಾತ್ರಿಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಗಸ್ತುತಿರುಗಲು 'ತಳವಾರ'ರು ಇರುತ್ತಿದ್ದರು.* ಅವರಿಗೆ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಉಂಬಳಿ ಉತ್ತಾರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು.[1] ರಾಜ್ಯದ ರಸ್ತೆಗಳು ವಿಶಾಲವೂ, ಸುರಕ್ಷಿತವೂ ಆಗಿದ್ದಿತು. ಜಾಕೋಬಸ್ ಕ್ಯಾಂಟರ್ ವಿಕಾರನು ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸಿಕಥನದಲ್ಲಿ ಅಪರಿಚಿತರೂ ಹಣದ ಚೀಲದೊಡನೆ ರಾತ್ರಿ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದರೂ ಒಬ್ಬರೇ ಹೋಗಬಹುದಾಗಿತ್ತು, ದರೋಡೆ, ಹಿಂಸೆಗಳು ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.[2] ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಕಠಿಣ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಾಹಸದಿಂದ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸಿದವರಿಗೆ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಗೌರವ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಡಿಹಳ್ಳಿ ಬಸವ ಎಂಬುವನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಮಂಚಿ ಬರಮನ ತಲೆ ಕಡಿದು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸರ್ಕಾರ ಅವನಿಗೆ ಉಂಬಳಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.[3]

ಉದ್ಯಾನಗಳು : ಉದ್ಯಾನಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಅವು ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಗೆ ಮತ್ತು ರಾಜರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದ್ದವು. ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜರ ಉದ್ಯಾನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು.[4] ಇಕ್ಕೇರಿ ಅರಮನೆ

---

1 ಕಳದಿ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಸಂಪಾದನೆ, ಭಾಗ ೨ ಸಂಖ್ಯೆ ೨೧೩

2 ರೈಸ್, ಮೈಸೂರು ಭಾಗ ೨, ಪುಟ ೪೩೫, ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟ್ ಭಾಗ ೫, ಪುಟ ೧೨೩೬

3 ಕೆಳದಿ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಸಂಪಾದನೆ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೧೨೮

* ತಳವಾರರು ಈಗಲೂ ಇರುವರು. ಆದರೆ ಅಂದು ಊರನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ ಈ ತಳವಾರರು ಇಂದು ತೋಟಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

4 ಹೆಚ್.ಎಲ್. ನಾಗೇಗೌಡ, ಪ್ರ.ಕಂ.ಇಂ. ಸಂ. ೪, ಪುಟ ೨೩೮

ಸಮೀಪ ರಾಜರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉದ್ಯಾನವಿತ್ತು.[5] ಹಿರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕನು ಆನಂದಪುರದ ಸಮೀಪ 'ಚಂಪಕ ಸರಸಿ' ಎಂಬ ಸರೋವರ ಮತ್ತು ಉದ್ಯಾನ ವನವನ್ನು,[6] ಸಾಗರದ ಮಹಾಗಣಪತಿ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪ ಚಂದನವನ (ಚಂದ್ರಮಾವಿನ ಕೊಪ್ಪಲು) ವನ್ನೂ[7] ಕೆಳದಿ ಅರಮನೆಗೆ ಸಮೀಪ 'ಸಂಪೆಕಟ್ಟೆ' ಎಂಬ ಕರೆ ಮತ್ತು ಮಾವಿನತೋಟವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು.[8] ಭುವನಗಿರಿದುರ್ಗದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಸರೋವರವೂ ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣ ವಾಯಿತು.[9] ಎರಡನೆ ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕನು ಸಂಗಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರೋವರ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[10]

ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗಳು : ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆ ಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಇಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ದಾರಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ದೇವಾಲಯ, ಮಠ, ಛತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಸರ್ಕಾರವು ತನ್ನ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲೆಕ್ಸಾಂಡರ್ ಹ್ಯಾಮಿಲ್ಟ ನ್ನನು ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸಿ ಕಥನದಲ್ಲಿ 'ಕೆಲವು ಕಡೆ'ಗಳಲ್ಲಿ ಗುಡಿಸಲುಗಳಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿನ ಹೊತ್ತು ವಯಸ್ಸಾದವರು ಕುಳಿತಿರುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅವರು ಒಳ್ಳೆಯ ಕುಡಿಯುವ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರ ಪೂರ್ಣ ಖರ್ಚು ಸರ್ಕಾರದ್ದಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.[11]

ಛತ್ರಗಳು : ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗಳಂತೆ ಪ್ರಯಾಣಿಕರಿಗೆ ಉಳಿಯಲು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಛತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಇತ್ತು. ಛತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆಹಾರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಹ ಇತ್ತು. ಛತ್ರಗಳಿಲ್ಲದ ಕಡೆ ಊರಿನ ಹಿರಿಯರು, ಉದಾರಿಗಳ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಏರ್ಪಾಟು ಇರುತ್ತಿತ್ತು.[12] ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ, ಮಠಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿ ಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಛತ್ರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇತ್ತು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು.[12] ಸದಾಶಿವ ನಾಯಕನ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು ಚಿಕ್ಕದಾಸಯ್ಯ ಎಂಬುವನು ಮೂವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಊಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಛತ್ರಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[13] ಸಂಕಣ ನಾಯಕನ ಕಾಲದ ಶಾಸನವು ೮ ಮಂದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೇಶವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ೧೬೦ ಖಂಡುಗ ಭತ್ತ ಕೊಡುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[14] ಹಿರಿಯ ಸಂಕಣ್ಣ ನಾಯಕನ ಸಾಮಂತ ಹೊನ್ನೆಕಂಬಳಿ ಒಡೆಯರು ಅಮ್ಮದೇವಿಯವರು ನಾಲ್ಕು ಜನರಿಗೆ ಭೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದರು.[5] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೯ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಮಣಿಗಾರ ಕೇರಿಯ ಶೆಟ್ಟಿಯರ ಮಗ ತಮ್ಮ ಶೆಟ್ಟಿಯು ಪ್ರತಿದಿನ ಭೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ

---

5 ಅದೇ ಪುಟ ೨೩೮-೩೯
6 ಕೆ.ನೃ.ವಿ. ಪುಟ ೭೬ ಮತ್ತು ಕ.ಶಾ.ಸಾಂ.ಅ ಮತ್ತು ಸಂ. ಭಾಗ ೨ ಸಂ. ೧೪೮, ಇತರೆ
7 ಕೆ.ನೃ.ವಿ. ಪು ೭೭-೭೮
8 ಕೆ.ನೃ.ವಿ. ಪು ೭೭-೭೯ (ಈಗಲೂ ಸಂಪೇಕಟ್ಟೆ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕೆಳದಿಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು)
9 ಅದೇ ಪು. ೮೨
10 ಅದೇ ಪು. ೧೯೨-೯೩
11 ಅಲೆಕ್ಸಾಂಡರ್ ಹ್ಯಾಮಿಲ್ಟನ್ : 'ಎ ನ್ಯೂ ಅಕೌಂಟ್ಸ್' ಭಾಗ ೧, ಪು. ೧೫೯
* ಲಿಂಗಣ್ಣ ಕವಿಯು ತನ್ನ ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಹೂದೋಟಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಈಗಲೂ ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.
12 ಕೆ.ಶಾ.ಸಾಂ. ಅ ಮತ್ತು ಸಂ. ಭಾಗ 1, ಪುಟ ೨೧೫,
13 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂ. ೧೬೩
14 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೮
15 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೨೬
16 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೨೨

ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[17] ರಾಮರಾಜನಾಯಕನು ಹಿಂದಿನ ದಾನವು ಹಾಳು ಬಿದ್ದಿದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪುನಃ ಸರಿಪಡಿಸಿ ಹತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಊಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಛತ್ರಕ್ಕೆ ಬನವಾಸಿ ೧೨೦೦೦ ದ ಎಡೆನಾಡಿನಲ್ಲಿನ ಹೆಗ್ಗಡಸೆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು.[18] ವೀರಭದ್ರನಾಯಕನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಊಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ೧೫ ವರಹ ಬೆಳೆಬಾಳುವ ಭೂಮಿದಾನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನು.[19] ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕನು ಶಿವರಾಜಪುರ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಛತ್ರಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನು.[20] ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯು ಕೋಳಿವಾಡದ ಬೊಮ್ಮಯ್ಯ ಮತ್ತು ಕರಣಿಕ ಕೋನಯ್ಯನ ಕೇಳಿಕೆಯಂತೆ ಕೂಡಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠಕ್ಕೆ, ಛತ್ರಕ್ಕೆ ದಾನ ಮಾಡಿದಳು. ಛತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಜನರಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ ಎಂಬುದು ಅವಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ದಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಮೂದಿಸಲಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಮಠ, ಮಹತ್ತಿನ ಮಠಗಳೂ ಸಹ ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.

ಕೆರೆ, ಕೊಳ ಇತ್ಯಾದಿ : ಕೆಳದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಹಮ್ಮತೆ ಇಲಾಖೆ ಮುಖಾಂತರ ನೀರಾವರಿ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕೆರೆ, ಕೊಳ, ಬಾವಿ ಮೊದಲಾದವು ರಾಜರಿಂದ, ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೊಲಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಕೆರೆಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. 'ಕೆಳದಿ' ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಅಂದು ಹಲವು ಕೆರೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಚಿಕ್ಕಹಿಡುವಳಿಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಎಕರೆ ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುವ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿದೆ.*

ನಂ.	ಕೆರೆಯ ಹೆಸರು	ಸಂ.ನಂ.	ವಿಸ್ತೀರ್ಣ	ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು
೪೩೧	ಬಂದಗದ್ದೆ ತೋಟದ ಮೇಲಿನ ಕೆರೆ	೧೧೯		೩೦ಎ. ೧೪ ಗುಂ.
೪೩೨	ಬಂದಗದ್ದೆ ಮೇಲಿನ ಕೆರೆ	೧೨೧		೪ ಎ. ೨೮ ಗುಂ.
೪೩೩	ಶ್ರೀನಿವಾಸನ ಕೆರೆ	—		—
೪೩೪	ಸಂಪೆಕಟ್ಟೆ ಕೆರೆ	೧		೪ ಎ. ೨೯ ಗುಂ. ೫ ಎ. ೩೯ ಗುಂ.
೪೩೫	ಹಿರೇಕೆರೆ	೧೨೭		೧೦೮ ಎ. ೨೧ ಗುಂ. ೨೮೨ ಎ. ೧೨ ಗುಂ.
೪೩೬	ಹೊಲಗುಡಿ ಕೆರೆ (ಮಠದ ಕೆರೆ)	೭೫	(ಮಠದ ಆಸ್ತಿ)	
೪೩೭	ಹೊಸಕಟ್ಟೆನ ಕೆರೆ	೫೮		೫೬ ಎ. ೧೮ ಗುಂ. (ಈಗ ಈ ಕೆರೆ ಇಲ್ಲ)
೪೩೮	ಕಣಗಳು ಕೆರೆ	೮೮	—	೩೬ ಎ. ೩೮ ಗುಂ.
೪೩೯	ಹಳ್ಳಿಬೈಲು ಗದ್ದೆ ಮೇಲಿನ ಕೆರೆ (ಜಡ್ಡಿನಬೈಲು ಕೆರೆ)	೯೩	—	೬೦ ಎ. ೨ ಗುಂ.

17 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೨೬
18 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೩೯
19 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೧೦೦
20 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೧೬೩
21 ಅದೇ ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೨೪೨

* ಸಾಗರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೫೦೯ ಕೆರೆಗಳಿದ್ದು ಅವು ಸು. ೭೫೭೧ ಹೆ. ಭೂಮಿಗೆ ನೀರುಣಿಸುತ್ತಿವೆ.

ನಂ.	ಕೆರೆಯ ಹೆಸರು	ಸ.ನಂ.	ವಿಸ್ತೀರ್ಣ	ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು
೪೪೦	ಕುಮರಿಗದ್ದೆ ಕೆರೆ	೮೫	—	(ಸ್ವಂತ ಆಸ್ತಿ.
೪೪೧	ಹೊಲಗುಡಿಗೆ ಕೆರೆ (ಮಠದ ಗದ್ದೆ)	೭೪		೩೩ ಎ. ೩೮ ಗುಂ.
೪೪೨	ಅಕ್ಕಿಮನೆ ಕೆರೆ	೮೩	—	—
೪೪೩	ತೆರವಿನಕೊಪ್ಪದ ಕೆರೆ	೫೪	—	
೪೪೪	ಕೆಳದಿಪುರದ ಕೆರೆ	೧೦೨	—	೫೫ ಎ. ೩೦ ಗುಂ.
—	ಚೌಡಿಕೆರೆ	೧೦೩	—	—
—	ಅಜಾಪುರ ಚಿಟ್ಟೆಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಕೆರೆ			೧೧೧ ಎ.
—	ಮಲಂದೂರು ಗಾಣಿಗನ ಕೆರೆ		೨೫ ಎ.	೧೬೦ ಎ.
—	ಎಡೆಹಳ್ಳಿ ಗೌರಿಕೆರೆ		೧೫ ಎ.	೧೭೦ ಎ.
—	ಚೆನ್ನಶೆಟ್ಟಿಕೊಪ್ಪ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ ಕೆರೆ		೧೫ ಎ.	೮೨ ಎ.

(ಪ್ರಬಂಧದ ವಿಸ್ತಾರದ ಭಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಕೆಳದಿ' ಆಸುಪಾಸಿನ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗಮನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂದೂ ಸಹ ಇವುಗಳಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ).[22]* ಹೀಗೆ ಅಂದು ಕೃಷಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಸೇತುವೆ ಒಡ್ಡುಗಳ ಮೂಲಕ ಕೃಷಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನು ಕಾವೇರಿ[23]ನದಿಗೆ ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದನು.** ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಸವಯ್ಯನ ಭಕ್ತ ಹರಕೇರಿ ಎಂಬುವನು ಗುರುಲಿಂಗ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ವಿರಕ್ತ ಮಠ ಮತ್ತು ಹಯನೂರು*** ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಬಸವನಒಡ್ಡು' ಎಂಬ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ತುಂಗಾನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದನು.[24] ಮೊದಲನೇ ಬಸಪ್ಪನಾಯಕನು ಜನೋಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ವೇಣುಪುರದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಸೇತುವೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು.[25] ವೀರಭದ್ರನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಕೆಲಸ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ಪೀಟರ್ ಮಂಡಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.[26] ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನಿಂದ ಕೆಳದಿಯ ಸಂಪೆಕಟ್ಟೆ ಕೆರೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತು.[27] ವೇಶ್ಯೆಯೊಬ್ಬಳು ಕೆಳದಿಯ 'ಹಿರೇಕೆರೆ' ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ.[28] ಹಾಗೆಯೇ ಕವಲೆದುರ್ಗ, ನಗರ, ಆನಂದಪುರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆರೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ತೂಬುವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇತ್ತು. ಅದರ ಮೂಲಕ ನೀರನ್ನು ಹೊಲಕ್ಕೆ ಹಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಂಪಕ ಸರಸಿಯ ನೀರು ಮಲಂದೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಹಾಯಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂದಿನ ತೂಬು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ಇಂದೂ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.*

22 ನೀರಾವರಿ ಇಲಾಖೆ, ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ
23 ಕೆ.ನೃ.ವಿ, ಪು ೧೬೯
24 ಕೆ.ಶಾ.ಸಂ.ಅ. ಮತ್ತು ಸಂ. ಭಾಗ ೨ ಸಂಖ್ಯೆ ೩೨೩
25 ಕೆ. ನೃ.ವಿ., ಪು. ೧೭೬ ಫೋಟೋ ನೋಡಿರಿ
26 ಪೀಟರ್ ಮಂಡಿ, ಪ್ರ.ಕಂ.ಇಂ., ಸಂ. ೪, ಪು. ೩೩೫
27 ಕೆ.ನೃ.ವಿ., ಪು. ೭೭-೭೮
28 ಕೆಳದಿ ಗುಂಡಾಜೋಯಿಸ್, ಕೆಳದಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಇತಿಹಾಸ, ಪುಟ ೬೫-೬೬
** ಈ ಕುರಿತು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ
*** ಈಗಿನ ಆಯನೂರು ಇರಬಹುದೇ ?
* ಸಾಗರ ತಾ. ದಲ್ಲಿ ಸು. ៩೦೯ ಕೆರೆಗಳಿದ್ದು, ಅವು ಸುಮಾರು ೭೫೨೧ ಹೆ. ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರುಣಿಸುತ್ತಿದೆ.
+ ಒಂದುಕೆರೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೆರೆಗೆ, ಕೆರೆಯ ನೀರು ಬರುತ್ತಿರುವಂತೆ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಐದು ಕೆರೆಗಳು ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಸಾಗರದ ಗಣಪತಿಕೆರೆ, ಕೆಳದಿ ಹಿರೇಕೆರೆ, ಚೆನ್ನಶೆಟ್ಟಿಕೊಪ್ಪದ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.
++ ಅಂದು ಕೆರೆಗಳು ಹಾಳಾಗದಂತೆ ಸರಪಂಚರು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಕಠಿಣ ಶಿಕ್ಷೆ ಇತ್ತು.

ಕೆರೆ ಕೊಳಗಳು ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಭಾವಿಗಳನ್ನು ರಾಜರು, ಸಾರ್ವಜನಿಕರು, ಮಠ, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂತಹ ಚಚ್ಚೌಕದ ಬಾವಿ, ಕೊಳಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು.[29]

ಅಂದು ಯಾರಾದರೂ ನಿಧನಹೊಂದಿದರೆ ಅವರಿಗೆ ವಾರಸುದಾರರು ಯಾರೂ ಇರದಿದ್ದರೆ ಅವರ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಅವನ ಹೆಂಡತಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಕೆರೆ, ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಆಸ್ತಿ ಅರಮನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[30]

ಅರಮನೆ ನಗರ ನಿರ್ಮಾಣ : ಅಂದು ಅರಮನೆಯು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಗರದ ಅರಮನೆಯ ಚಿತ್ರವನ್ನು ೧೯೩೭ರ ಮೈಸೂರು ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವರದಿಯಲ್ಲಿ

The Durbar hall outside the fort is entirely in ruins, there remaining only three walls of the central room opening to the Varandah in front of the building. The building seems to have covered an extensive ground measuring 84 × 36 yards divided into four portions : 1) a hall measuring about 15 × 36 yards opening into 2) a Totti 30 × 20 yards with covered plat-form on all the four sides, on which the eastern and western measure 11 × 36 yards each and the northern and the southeren platforms 8 × 30 yards each. The Totti is 3 feet deep and well paved with chiselled stone slabs on all the four sides. The western platform does not seems to have had a door to the west direct. It seems to have had a passage to the north side of the western platform leading into a passage east to west with a gate called 'Diddibagalu' to the north of the building as in the old palace in Mysore. The front portion of the Durbar hall seems to have consisted of three rooms 1) 6 × 17 yards 2) 5 × 17 yards and 3) 25 × 17 yards all opening into the Varandah measuring 10 × 36 yards in front of the building. The open space in front of the Verandah measures 11 × 36 yards. As the outer wall stretching north to south of the Central room made of the brick like laterite stones measures 3½ feet, and that extending east to west 2½ feet, the building seems to have had an upper storey, for holding Durbar during the Dasara and other occassions.[31]

ಎಂಬುದಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಈಗ ಇನ್ನೂ ದುರವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಂಡಿದೆ. ಅನುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ಸ್ಥಿತಿಯ ನಕ್ಷೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.*

ಪಿಯತ್ರೋದೆಲ್ಲವಲ್ಲೆಯು 'ಈ ರೀತಿ ರಾಜಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ನಾವು ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅರಮನೆ ಸಂದರ್ಶಿಸಲು ವಾಹನದಲ್ಲಿ ಹೊರಟೆವು. ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗವು ಕಂದಕವನ್ನು ಒಳಭಾಗವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದೂ ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದುದೂ ಆದ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದವು. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮನೆಗಳಿದ್ದವು. ಹಲವು ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಗಡಿ ಸಾಲುಗಳಿದ್ದವು. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಉಭಯ ಪಾರ್ಶ್ವ

29 ಕೆ.ನೃ.ವಿ. ಪು. ೧೦೩, ೧೦೪, ಕೆ.ಶಾ.ಸಂ. ಆ ಮತ್ತು ಸಂ. ಭಾಗ ೩, ಸಂಖ್ಯೆ ೪೭೭ ಇತರೇ

30 ಆದೇ ಭಾಗ ೩ ಸಂ. ೪೬

31 ಮೈ.ಪು.ಎ. ೧೯೭೬, ಪುಟ. ೧೦

* ನಕ್ಷೆ ನೋಡಿರಿ

ಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಕರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ರಾಜ ನಿಬಂಧಿತ ಪ್ರದೇಶವಿತ್ತು. ಉಚ್ಚವರ್ಗದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಪ್ರವೇಶ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಸಭಾಂಗಣ, ಅಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚವರ್ಗದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಇತರ ಗಣ್ಯರು ಆಸೀನರಾಗಿದ್ದರು....” ಮುಂತಾಗಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.[32] ಈ ರೀತಿ ಅಂದು ಅರಮನೆ, ನಗರ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇತ್ತು. ಅಂದು ಭೂ ಮತ್ತು ಜಲಮಾರ್ಗಗಳು ಇದ್ದವು. ಭೂಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೆದ್ದಾರಿ, ಒಳದಾರಿಗಳು ಇದ್ದವು. ಜಲಮಾರ್ಗಗಳು ನದಿ ಸಮುದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಜಮಾರ್ಗಗಳು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಹೊನ್ನಾವರ ಮಾರ್ಗವು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿತ್ತು. ಮತ್ತು ಸುಂದರವಾಗಿತ್ತು. ಇಕ್ಕೇರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವು ವಿಶಾಲ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಮೋಹಕವಾಗಿತ್ತು. ಧೂಪದ ಮರದ ಸಾಲುಗಳು ದಾರಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಇದ್ದವು[33] ಎಂಬುದಾಗಿ ಡೆಲ್ಲಾವಲ್ಲೆ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಜಾಕೋಬಸ್‌ನು ರಸ್ತೆಗಳು ಸೊಗಸಾಗಿದ್ದವು, ಸಾಲುಮರಗಳು ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ನೆರಳನ್ನೀಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ರಕ್ಷಣೆ ಇತ್ತು, ರಸ್ತೆ ದರೋಡೆ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.[34]

ಭೂಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು.[35] ಶ್ರೀಮಂತರು ಕುದುರೆ, ಆನೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜರು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೆಲ್ಲಾವಲ್ಲೆಯು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದುದನ್ನು, ಅವರ ಹಿಂದೆ ಶ್ರೀಮಂತರು ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಜಲಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಯಿದೋಣಿ, ಹುಟ್ಟು ದೋಣಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಒಂದುಕಡೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಗೆ ದಾಟಿಸಲು ಹರಿಗೋಲು ಕಾರರು ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ಭೂಮಿ ಉಂಬಳಿ ಬಿಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕನು ಹರಿಗೋಲು ರಂಗ ಭೋವಿ ಮೊದಲಾದ ಐವರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ತುಂಗಾದಡದಲ್ಲಿ ಜನರನ್ನು ದಾಟಿಸಬೇಕೆಂದು ದಾನಪತ್ರ ನೀಡಿದ್ದನು.[36] ವೀರಮ್ಮಾಜಿಯು ಹರಿಗೋಲುಕಾರರಿಗೆ ಉಂಬಳಿ ನೀಡಿದ್ದಳು.[37]

ಉಪ ಸಂಹಾರ : ಕೆಳದಿ ಕಾಲದ ಮರಹಮ್ಮತಿ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬಹುದೊಡ್ಡದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಂಧದ ವಿಸ್ತಾರದ ಭಯದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಗೊಳಿಸಿದೆ. ಕೇವಲ ಆ ಕಾಲದ ಮರಾಮತ್ ಕಾಮಗಾರಿ ಕೆರೆಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಇಂದಿನ ಈ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಗತ್ಯವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಯಲಿ ಎಂಬುದು ಈ ಪ್ರಬಂಧದ ಆಶಯ.

---

32 ಜಿ.ಎಸ್. ದೀಕ್ಷಿತ್, ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು, ಕ.ವಿ.ವಿ. ಧಾರವಾಡ, ೧೯೬೯, ಪು. ೫೭

33 ಹೆಚ್.ಎಲ್ ನಾಗೇಗೌಡ, ಪ್ರ.ಕಂ.ಇಂ., ಸಂ.೪. ಪುಟ ೨೨೯

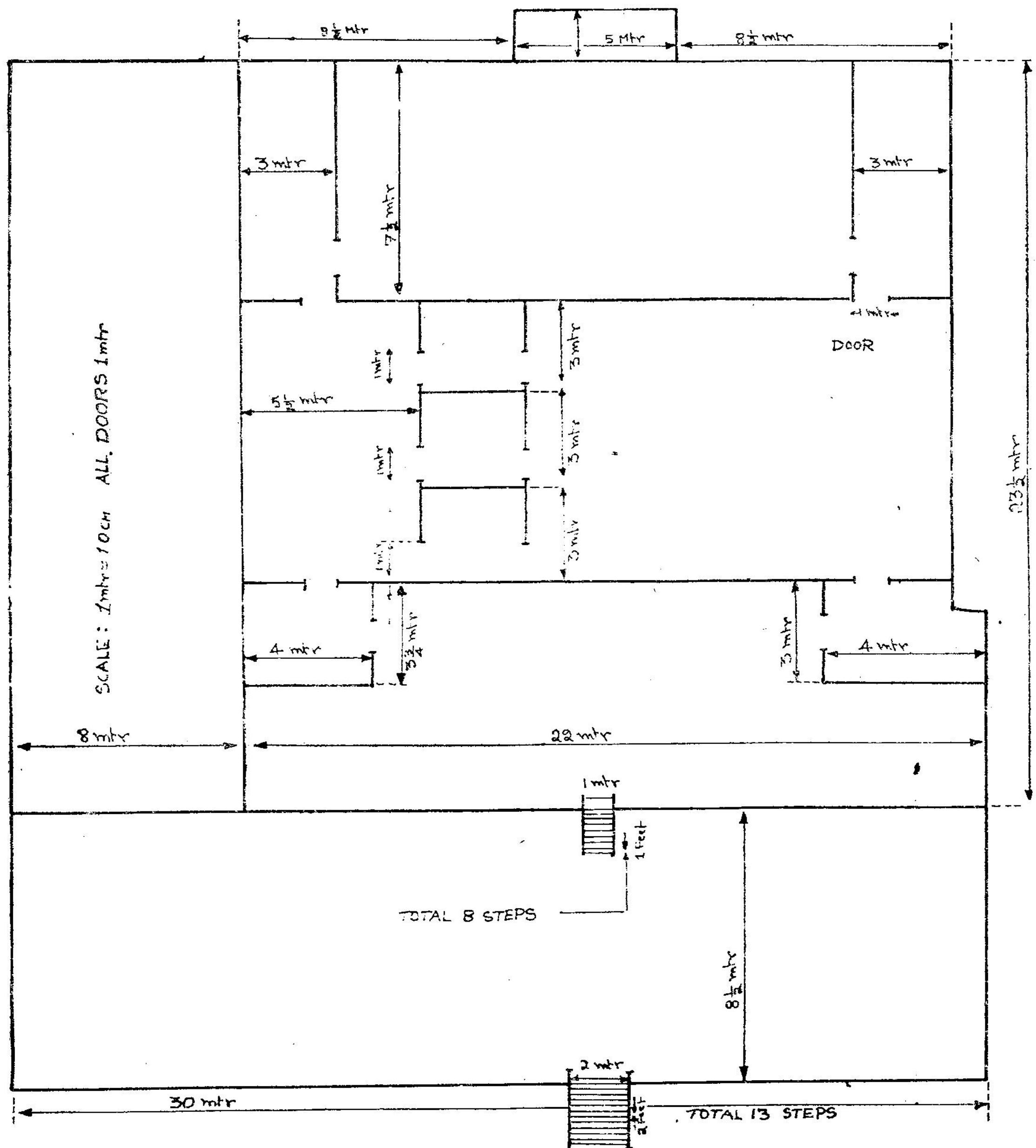
34 ರೈಸ್, ಮೈಸೂರು, ಭಾಗ ೨, ಪು ೪೩೫

35 ಕೆ. ಶಾ.ಸಂ.ಅ. ಮತ್ತು ಸಂ. ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೧೮೨, ೨೨೨, ೨೨೫, ಇತರೇ

36 ಹೆಚ್.ಎಲ್. ನಾಗೇಗೌಡ, ಪ್ರ.ಕಂ.ಇಂ., ಸಂ.೪, ಪು. ೨೫೦

37 ಕೆ.ಶಾ.ಸಂ.ಅ. ಮತ್ತು ಸಂ. ಭಾಗ ೨, ಸಂಖ್ಯೆ ೧೮೫

38 ಕೆ.ಎನ್.ಚಿಟ್ನೀಸ್, ಕೆಳದಿ ಪಾಲಿಟಿ, ಕ.ವಿ.ವಿ. ಧಾರವಾಡ, ಪು. ೧೫೦

PALACE OF SIVAPPA NAYAKA - NAGAR.